

TURK VA O'ZBEK TILLARIDA ANTROPONIMLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14526821>

Shohsanam Tojiyeva

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
magistrant*

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek va turk tillaridagi kishi ismlari bilan bog'liq hodisalar va antroponimlarning lingvomadaniy xususiyatlari tahlilga tortilgan. Shuningdek, har ikkala tildagi umumiy va xususiy antroponimlar tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar

lingvomadaniyat, antroponim, onomastika, ism, nominativ vosita, nominator, badiiy-uslubiy vosita.

Аннотация

В данной статье анализируются явления, связанные с личными именами в узбекском и турецком языках, а также лингвокультурные особенности антропонимов. Также изучаются общие и специфические антропонимы в обоих языках.

Ключевые слова

языковая культура, антропоним, ономастика, имя, номинатив, номинатив, художественно-стилистический аппарат.

Annotation

This article analyzes the phenomena associated with personal names in the Uzbek and Turkish languages, as well as the linguacultural features of anthroponyms. General and specific anthroponyms in both languages are also studied.

Key words

language culture, anthroponym, onomastics, name, nominative, nominative, artistic and stylistic apparatus.

Kirish. Antroponim onomastika o'rganadigan o'n to'qqiz turdagi atoqli otlardan biridir. Yillar davomida onomastikaga bag'ishlangan barcha tadqiqotlarda

antroponimlar haqida ham soʻz borgan. Turli tadqiqotlarda antroponimlarning kelib chiqishi sabablari va ularning maʼnolarga oid fikrlar bildirilgan boʻlsada, alohida fan sifatida antroponimika onomastikadan 60-70-yillarda ajralib chiqqan. XX asrning 60-yillarigacha esa bir qator muammolar har tomonlama koʻrib chiqilgan.

Keyingi yillarda oʻzbek va turk xalqlari orasida iqtisodiy munosabatlar bilan bir qatorda madaniy aloqalar ham rivojlanadi. Oʻzbek tilini boshqa turkiy tillar bilan qiyosiy oʻrganish umumiy madaniyatimizni jonlantirishga xizmat qiladi. Tarixga nazar solsak turkiy xalqlarning hayotida farzandga ism qoʻyish muhim masalalardan biri deb hisoblangan.

Muhokama va natijalar. Ism oʻz egasini tanib olish imkonini beruvchi va boshqa shaxslardan ajralib turadigan eng koʻzga koʻringan belgidir. Shunga koʻra, inson hayotida eng koʻp eshitadigan soʻz - bu uning ismi. Shu sababdan har kim oʻz ismining goʻzal boʻlishini istaydi va buning natijasida oʻz ismining maʼnosini qabul qilib, psixologik yengillikka erishadi. Darhaqiqat, insonning ismni oʻzlashtirib olishi, tabiiy motiv bilan oʻzlashtirishi ham buni tasdiqlaydi. Chunonchi, uning ismi jasoratni ifodalasa, shu maʼno bilan oʻtirib tursa, oʻsha ismga muvofiq harakat qilishni orzu qiladi, ong ostiga jasoratni joylashtiradi. U solihlikni ifoda etsa-da, u doimo yaxshi boʻlishga intiladi. Jamiyatning kutayotgani ham shu yoʻnalishda. Masalan, oʻz nomiga koʻra harakat qiladigan kishi yoki oʻz nomiga muvofiq inson.

Antroponimlar – insonlarga berilgan ismlar, laqablar va familiyalar kabi shaxsni belgilovchi nomlardir.

Bu tushuncha antroponimiya fanining tadqiqot sohasi boʻlib, tilshunoslikning bir boʻlagi hisoblanadi. Antroponimlar insonlar tarixini, madaniyatini va ijtimoiy munosabatlarini oʻrganishda muhim manba hisoblanadi. Antroponimlar (inson nomlari) til va madaniyatning uzviy bogʻliqligini aks ettiruvchi muhim vositalardan biridir. Turk va oʻzbek tillari bir ildizdan – turkiy tillar oilasidan kelib chiqqan boʻlib, bu tillardagi antroponimlarning shakllanishi va rivojlanishida koʻplab oʻxshashliklar va farqlar kuzatiladi. Lingvomadaniy xususiyat esa etnomadaniy xususiyatga ega boʻlgan va borliq haqidagi funksional ahamiyatga molik informatsiyani uzatadigan madaniyatning asosiy birligidir. U madaniy universalialarni ifodalaydi. Lingvomadaniy xususiyat tafakkurda mavjud boʻladi, u oʻzida kognitiv-ratsional va emotsional- psixologik mazmuni biriktiradi. Lingvomadaniy xususiyat barcha til egalari uchun dunyoqarash modeli vazifasini oʻtaydi. Lingvomadaniy xususiyat milliy xarakterning shakllanishiga taʼsir koʻrsatuvchi madaniyat vositasi hisoblanadi. Antroponim onomastika oʻrganadigan oʻn toʻqqiz turdagi atoqli otlardan biridir. Yillar davomida

onomastikaga bag'ishlangan barcha tadqiqotlarda antroponimlar haqida ham so'z borgan.

Oxirgi sakkiz yilda o'zbek va turk xalqlari orasida iqtisodiy munosabatlar bilan bir qatorda madaniy aloqalar ham rivojlandi. O'zbek tilini boshqa turkiy tillar bilan qiyosiy o'rganish umumiy madaniyatimizni jonlantirishga xizmat qiladi.

Tarixga nazar solsak turkiy xalqlarning hayotida farzandga ism qo'yish muhim masalalardan biri deb hisoblangan. Hammamizga ma'lumki, ism inson hayotida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, o'zbek xalqida ismlarning o'рни va mohiyati katta. Bola tug'ilgach, unga yaxshi niyatlar ila ism tanlanadi, bu jarayonga nominatorlar (ya'ni, ism qo'yuvchilar) turlicha yondashishadi. "Chaqaloqqa qo'yilgan ism uning taqdiriga ta'sir qiladi" deyilgan tasavvurlar davrlar o'tishi bilan ismni bolaning himoyachisiga, unga qandaydir bog'langan, unga doimo va bir umr esh, hamdam bo'lib yuradigan vositaga aylantira borgan. Masalan, S.Kenjayeveva o'zbek ismlarini o'zbek antroponimikasini o'rganib, ularni bag'ishlov ismlar, tasviriy ismlar va ism-istaklarga ajratib tasniflaydi. Tilimizdagi nomlar o'zi anglatayotgan tushunchaning xarakteri, narsalarning atalishidagi xususiyati va belgilariga ko'ra farqlanadi. Shuning uchun qadimdan bolaga ism qo'yish jarayoni alohida ahamiyatga ega bo'lib kelmoqda. Shuning natijasida kundalik nutqimizda eng ko'p kishi ismlariga murojaat qilamiz. Ular inson hayotining ajralmas bir bo'lagini tashkil qilib, psixologiyamizga samarali ta'sir ko'rsatadi. Jahon psixolog olimlarining tadqiqotlarida aytilishicha kishi umri davomida eng ko'p o'zining ismini eshitar ekan. Tildagi atoqli otlarning katta bir guruhini kishilarga qo'yiluvchi maxsus nomlar tashkil etadi. Kishilarning atoqli otlari fanda antroponimlar deb yuritiladi.

Avvalambor e'tiborimizni antroponimlarning turlariga qaratsak. Antroponimlar to'rt turga bo'linadi:

1. Ismlar (antropoidlar). Insonning shaxsiy ismi. Masalan, Olim, Gulnoza, Dildora, Muslima; turk tilida: Ahmet, Mehmet, Ayşe. Shaxsiy ismlar ko'pincha, milliy yoki oilaviy an'analarga asoslangan bo'lad.

2. Familiyalar. Oila yoki avlodga xos bo'lgan nom. Masalan, Ahmedov, Rustamova; turk tilida: Ozcan, Hasan. Familiya tizimi ko'p mamlakatlarda avlodlarni belgilash uchun ishlatiladi. Turkiyada esa familiyalar tizimi 1934-yildan boshlab "Soyadı Kanunu" bilan joriy etilgan.

3. Laqablar (taxalluslar). Odamga uning xatti-xarakatlari, ko'rinishi yoki ijtimoiy mavqeyi asosida berilgan nomlar. Masalan, Alpomish qahramoni laqabi uning qahramonligi bilan bog'liq.

4. Otasining ismi bilan atash (patronimika). Ismni otasining ismi bilan bo'g'lab ifodalash. Masalan, arab tilida; Abdulloh ibn Umar (Umarning o'g'li Abdulloh), o'zbek tilida; Pardayev Ukug'bek Ramazon o'g'li, turk tilida ayollarga ham, erkaklarga ham "og'lu" qo'shimchasi bilan familiyalarga qo'shib murojaat qilinaveradi. Masalan, Ahmet Mehmet og'lu yoki Ayşe Ahmet og'lu kabi.

Antroponimlarning lingvomadaniy xususiyatlari. Etnik va diniy ta'sirlarning paydo bo'lish tarixi. O'zbek va turk tillaridagi antroponimlar tarixiy jarayonlardaislom dini va turkiy madaniyatning ta'siri ostida shakllangan. Islom dini ta'siri tomomndan qaraganda. Islomning tarqalishi bilan Qur'onda tilga olingan ismlar ikki tilda ham tarqalgan. Masalan, Muhammad, Ali, Husayin kabi ismlar o'zbek va turk tillarida ham mashhur. Bunday ismlar insonlarning diniy e'tiqodi va qadriyatlarini aks ettiradi. Turkiy qadriyatlar tomonidan qaraganda. Turk va o'zbek tillarida qadimiy turkiy nomlar saqlanib qolgan. Masalan, Alp, Bektosh, Qutlug' kabi ismlar turkiy xalqlarning jasorat va ezgulikni qadrlashini ko'rsatadi. Qarindoshlik tizimi bilan bog'liq xususiyatlar esa qarindoshlik terminlaridan kelib chiqqan antroponimlar ikki tilda ham mavjud. Masalan, o'zbek tilida: Dadaxon, Otaqul (oilaviy aloqalarni aks ettiradi). Turk tilida: Babacan, Ebrar (oiladagi iliq munosabatlarni ifodalaydi). Ijtimoiy maqom va kasb bilan bog'liq ismlar. Turk va o'zbek madaniyatlarida ijtimoiy maqom yoki kasb bilan bog'liq antroponimlar uchraydi. O'zbek tilida: Bekzod ("bek" unvonidan), Temur ("temirchi" ma'nosidan). Turk tilida: Soyly ("nufuzli"), Demir ("temir"). Tabiat bilan bog'liq ismlar. Tabiat hodisalari va elementlari bilan bog'liq antroponimlar ham ikkala tilda uchraydi. O'zbek tilida: Oltinoy, Shamshod, Gulnoza. Turk tilida: Güneş, Yıldız, Çiçek. Bu ismlar xalqning tabiatga hurmatini va estetik qarashlarini ifodalaydi. Jinsiy farqlarni aks ettirish. Turk va o'zbek tillaridagi antroponimlar jinsiy farqlarni aniq ko'rsatadi. Ayollar ismlarida noziklik va go'zallik aks ettiriladi. O'zbek tilida: Gulnora, Dilbar, Malika. Turk tilida: Zeynep, Fatma, Ayşe. Erkaklar ismlarida kuch va qahramonlik ifodalanadi. Alpomish, Temur, Jasur, Osman, Alp, Mehmet.

Familiyalarning shakllanishi va madaniy o'ziga xosliklar. O'zbek tilida familiyalar -ov/-ova, -yev/-yeva qo'shimchalari bilan rus davri ta'sirida shakllangan. Masalan, Karimov, Nazarova. Turk tilida familiyalar, Yılmaz, Doğan, Çelik. O'zbek familiyalarining shakllanishida sovet davri ta'siri kuchli bo'lsa, turk familiyalari milliy qadriyatlar asosida rivojlangan. Ota - onaning farzand oldidagi dastlabki, burchi o'z farzandiga yaxshi bir ism qo'yishidir. Zero, bu ism bilan kelajakda bolasi uyalib qolmasin, bu esa unga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xalqimiz azaldan bolaga ism qo'yishda milliy urf-odatlar, ishonch va e'tiqodlariga

qarab ism qo'yg'an. Badiiy asarlarda ham yozuvchi o'z qahramoniga ism berishda shu qahramonning xarakter xususiyatidan kelib chiqqan holda ism tanlaydi. Tanlangan ism bevosita qahramon haqida ma'lumot beradi. Ism tanlash ham bir mahoratdir. Har bir yozuvchining o'z qahramonlariga ism tanlashida o'ziga xos uslubi bor. Masalan, Abdulla Qodiriy - "O'tkan kunlar".

Otabek: Ismi o'zida "ota" va "bek" so'zlarini mujassamlashtirgan. Bu qahramonning o'ziga xos liderlik fazilatlari va oilaviy mas'uliyatini aks ettiradi. Otabek asarda jasoratli, dono va o'z sevgisi uchun kurashadigan inson sifatida tasvirlangan.

Kumush: Kumush so'zi sof va qimmatbaho metallni anglatadi. Bu ism Kumushning pokizaligi, nafisligi va sevgi uchun qadrli ekanini ko'rsatadi.

Chingiz Aytmatov - "Jamila".

Jamila: Ismi arabcha bo'lib, "go'zal" degan ma'noni anglatadi. Bu qahramonning nafaqat tashqi go'zalligini, balki ichki olamini ham ifodalaydi. Jamila o'z erkinligi va sevgisi uchun kurashgan, jasoratli ayol sifatida tasvirlangan.

Mirkarim Osim - "Muhabbat".

Muhabbat: Ismi asarning bosh mavzusi - sevgi va insoniy his-tuyg'ularni ifodalaydi. Bu qahramonning hayotidagi asosiy voqealar sevgi bilan bog'liq.

Хулоса

Mavzuni o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga erishildi:

1. Turk va o'zbek tillaridagi antroponimlar lingvomadaniy jihatdan o'ziga xos va boy merosni aks ettiradi.
2. Islom dini, turkiy qadriyatlar va tarixiy jarayonlar bu tillardagi antroponimlarning rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.
3. Ushbu ismlar xalqning madaniyatini, urf-odatlarini va ijtimoiy munosabatlarini chuqur anglashga yordam beradi.
4. Antroponimlarni lingvomadaniy tahlil qilish turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlarni aniqlashda muhim vosita bo'lib, millatlararo aloqa va tarixiy rivojlanishni tushunishda yangi imkoniyatlar yaratadi.
5. Yozuvchilar ismlar orqali qahramonlarning xarakterini, asarning g'oyaviy mazmunini va ramziy ma'nolarini ochib berishga intiladi. Bu usul o'quvchiga asar mazmunini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Begmatov E. Uluqov N. "O'zbek onomastikasiterminlarining izohli lug'ati, - Namangan 2006, -103 b.

2. Begmatov E. "O'zbek ismlari izohi" - T., 2016.- 606 b.
3. Kenjayeva S. O'zbek antroponimlarining semantik va sotsiolingivistik tadqiqi. nom...diss. avtoreferati.-Toshkent , 2011.
4. Xakimov. X. Antroponimikaning tilshunoslikda o'rganilish taraqqiyoti maqola. - filol.f.n, dotsent, 2023. - 6 b.